

(3) „Učení o temném“ (xuanxue 玄學) 3. – 4. stol. n. l. – Wang Bi

- dynastie Wei 魏 (též Cao Wei 曹魏 podle jména vládnoucího rodu), 220 – 265 n. l.
- dynastie Západních Jin 西晉, 265 – 316; Východních Jin 東晉, 317–420 n. l.
- nejvýznamnější osobnosti:

Wang Bi 王弼 (226-249) – komentáře k dílu *Laozi* a ke *Knize Proměn*

Guo Xiang 郭象 (asi 252-312) – komentář k dílu *Zhuangzi*

Wang Bi

- osobnost

Nová vyprávění z elegantního světa (Shishuo xinyu):

He Yan v době, kdy ještě nedokončil komentář k dílu Laozi, navštívil Wang Biho. [Při té příležitosti Wang Bi] sám vyložil smysl díla Laozi. He Yanův výklad měl tolik nedostatků, že se [He Yan] ani neodvažoval vyložit vlastní názory a pouze opakoval: 'Ano, ano.' He Yan poté v práci na komentáři nepokračoval a napsal [místo toho] Eseje o Dao a De (Daodelun).

[Wang Bi v době, kdy ještě nedosáhl dospělosti, přišel navštívit He Yana.] He Yan již slyšel o Wang Biho proslulosti, a proto předložil řadu argumentů, které považoval za nenapadnutelné, a řekl Wang Bimu: 'Tyto argumenty považuji za dokonalé. Jste schopen je vyvrátit?' Poté, co je Wang Bi vyvrátil, všichni hosté byli toho názoru, že He Yan utrpěl porážku. Následně Wang Bi sám zaujal role mistra i hosta [tj. sám předkládal argumenty a vyvracel je] po několik kol. Nikdo z hostů nebyl schopen se mu vyrovnat.

- Wang Biho přístup k výkladu (nejen) kanonických knih

Wang Bi (úvod ke Knize Proměn):

Význam se projevuje obrazem a obraz je objasňován slovy. Nic než obraz nedokáže úplněji vyjádřit význam a nic nedokáže úplněji vyjádřit obraz než slova. Slova vycházejí z obrazu, a proto se lze zkoumáním slov dobrat jasnějšího uchopení obrazu. Obraz vychází z významu, a proto se lze zkoumáním obrazu dobrat jasnějšího uchopení významu. Význam dosahuje plného vyjádření v obrazu a obraz nabývá jasnosti ve slovech. Obraz se tedy objasňuje slovy, ovšem jakmile je obraz uchopen, jsou slova zapomenuta. Význam je uchováván obrazem, ovšem jakmile je význam uchopen, je obraz zapomenut. Lze to přirovnat k pasti, která se líčí na zajíce. Jakmile se zajíc chytí, je past zapomenuta. Pomocí vrše se chytají ryby, ovšem jakmile se ryba chytí, je vrš zapomenuta. Lze tedy říci, že slova jsou pastí na obraz a obraz je vrší na význam.

Proto ten, kdo setrvává u slov, neuchopí obraz, a ten, kdo setrvává u obrazu, neuchopí význam. Obraz vychází z významu, avšak setrvávat u obrazu znamená setrvávat u něčeho, co už ve skutečnosti není tím obrazem. Slova vycházejí z obrazu, avšak setrvávat u slov znamená setrvávat u něčeho, co už ve skutečnosti není těmi slovy. Zapomenout obraz tedy znamená uchopit význam a zapomenout slova znamená uchopit obraz. Stejně tak uchopení významu spočívá v zapomenutí obrazu a uchopení obrazu v zapomenutí slov.

Zheng Xuan (127-200) – jeden z nejvýznamnějších hanských komentátorů kanonických knih:

Od spálení šesti kanonických knih za dynastie Qin zůstal z děl Světce jen prach a popel. Po založení dynastie Han množství vzdělců podle svých rozličných předpojatostí opravovalo poničená díla. Když došlo k [přesunutí] hlavního města na východ, [rozličné] nauky (xue) se již označovaly jako instituce (jia) a jejich žáci se pevně drželi přijatých výkladů. Odchylky a správné [výklady] se nepřehledně mísily. [Odlišné výkladové tradice] si protiřečily a vzájemně se napadaly. Výsledkem bylo, že ke každé kanonické knize se vytvořila celá řada škol, uvnitř každé školy existovalo množství výkladů a délka jejich zhangju mohla dosahovat i více než miliónu slov. Jejich žáci se namáhali a dosahovali mála, takže vznikaly pochyby a nikdo už nevěděl, co je správné. Zheng Xuan usoustavnil texty, vybral [to nejlepší] z rozličných škol, odstranil nejruznější balast a doplnil to, co chybělo. Od té [doby teprve] výklady zhruba chápou smysl [kanonických knih].

Kronika dynastie Wei (魏書 weishu):

Když Pei Hui spatřil Wang Biho, hned poznal, že jde o nevšední osobnost. Položil mu otázku: „Absence (無 wu) je nepochybně tím, na čem závisejí veškeré věci. Avšak Světec [tj. Konfucius] o tom odmítl podat výklad, zatímco Laoziovy výklady nebraly konce. Jak je to možné?“ Wang Bi mu odpověděl: „Světec ztělesňoval absenci, ale slovy se k ní nevyjadřoval, neboť absenci slovy nelze vyložit. Laozi naopak patřil cele projevené realitě (有 you), a právě v tom, že neustále hovořil o absenci, byl jeho nedostatek.”

→ nezpochybnuje primát Konfucia, avšak nadřazuje mu Laozia v jednom důležitém smyslu – jeho dílo právě proto, že jeho autor nebyl tak dokonalý, je čtenáři přístupnější. Je v něm přímo zformulováno to, co Světec (Konfucius) nikde kjasně neřekl, protože to projevovat přímo ve svém jednání, nepotřeboval o tom mluvit.

→ dílo *Laozi* se tak pro Wang Biho stává klíčem ke všemu ostatnímu, k veškerému dochovanému písemnictví

- Wang Biho přístup k textu díla *Laozi*:

Pokud se někdo snaží text díla Laozi podrobit diskuzi a analýze, mívá se s jeho intencí. Pokud se snaží klást důraz na [jednotlivé] termíny, jde proti jeho významu. [...]

Avšak legisté se vyznačují [důrazem na] uniformitu a stejnost a dohlížejí na [věci] pomocí trestů. Škola jmen se vyznačuje [úsilím] určit, co je správné, a napravuje [věci] pomocí jmen. Konfuciáni se vyznačují [důrazem na] všeobšáhlou lásku a povzbuzují [věci] pomocí oceňování. Mohisté se vyznačují [důrazem na] šetrnost a jednoduchost a nastolují [věci] pomocí [aktivního] napravování. Eklektici se vyznačují různorodými kvalitami a kombinují je, aby uskutečnili [věci].

Obecně platí, že pokud se dohlíží na věci pomocí trestů, rodí se vychytralost a klam. Pokud se věci napravují pomocí jmen, ztrácí se řád a ohled na druhé. Pokud se věci povzbuzují pomocí oceňování, vzrůstá se vzájemná soupeřivost. Pokud se věci nastolují pomocí [aktivního] napravování, objevuje se zmatek a faleš. Pokud se věci uskutečňují pomocí různorodých [metod], povstává bezuzdnost a chaos.

Tyto [přístupy] mají společné to, že užívají potomstva a odvrhují matku. Pokud věci ztratí to, co je podpírá, není [situace] udržitelná. Platí však, že 'cíl [různých formulací v textu díla Laozi] je společný, jen cesty se liší'¹, záměry [různých formulací] se sbíhají, pouze přístupy se rozbíhají. Učenci jsou zmatení, pokud jde o cíl, a pomýlení, pokud jde o jejich přístupy.

Když pozorují, že [Laozi mluví o] uniformitě a stejnosti, nazývají ho legistou. Když spatřují, že [Laozi mluví o] určování toho, co je správné, řadí ho do školy jmen. Když zjišťují, že, [Laozi mluví o] čisté lásce, nazývají ho konfuciánem. Když postřehnou, že [Laozi mluví o] šetrnosti a jednoduchosti, nazývají ho mohistou. Když vidí, že [Laozi] není koherentní, nazývají ho eklektikem. Pojmenovávají podle toho, co zrovna postřehnou, drží se těch idejí, které odpovídají jejich zálibám. Způsobují tím, že existují zmatené a chybné výklady a spory mezi odlišnými přístupy a rozdílnými argumentacemi.

A dále: Pokud jde o text [díla Laozi], [argumentace] pozvedá konec, aby doložila začátek, zakládá se v začátku, aby plně vyložila konec. Otevírá [témata], ale nepodává úplný výklad, uvádí je, ale nedovídá [do konce]. [Čtenář] se teprve zkoumáním [celého textu] může dobrat jeho významu, pouze prostřednictvím dedukce může uchopit jeho principy. [...] Obecně platí, že 'ačkoliv se cesty liší, směřují ke společnému cíli, úvahy se ubírají tisíci cestami, avšak jsou si rovny ve svém vyústění'². A [Laozi] pozvedá tento cíl a toto vyústění, aby osvětlil nejzazší principy. Právě proto není mezi různorodými mysliteli žádný, jenž by se netěšil souladem [Laozi]ova myšlení s jeho vlastním, domníváje se, že tím uchopil jeho význam.

¹ Parafraze výroku z *Komentáře k připojeným výrookům Knihy Proměn*. Viz Lou 1980: 561.

² Parafraze téhož výroku.

Dílo Laozi lze téměř „shrnout jediným výrokem“ [jak říká Konfucius o Knize Písni]. Ach, ‘vyzdvihovat kořen a zastavit růst větvi’, to je vše. Když [Laozi] pozoruje, na čem [všechny věci] závisejí, a zkoumá, k čemu se vracejí, ve slovech se nevzdaluje principu a v [jednotlivých] tématech neztrácí [ze zřetele] to, co je spojuje. Ačkoliv text má pět tisíc znaků, to, co jimi proniká, je jedno. I když jeho ideje jsou široké a dalekosáhlé, jsou mnohé, ale stejného druhu. Jakmile porozumíme jednomu, jež vše shrnuje, nezůstane nic skrytého a nejasného. Pokud se však každému tématu připisuje [odlišný] význam, přes všechnu argumentaci je zmatek jen tím větší.

- Srovnání s jinými soudobými komentáři k dílu *Laozi*:

Laozi 6:

Duch údolí neumírá. To se nazývá tajemnou samicí. (Sehnal: „To se nazývá ‘tajemnou vagínou’”.)

Gu shen bu si. Shi wei xuan pin. 谷神不死。是謂玄牝。

Wang Biho komentář:

„Duch údolí“ (gushen) znamená „absence údolí v centru údolí“. Je bez tvaru a obrysu, bez souhlasu i odporu. Spočívá v nejnižším místě a nehýbe se, zůstává bez pohnutí a neubývá. Skrze ně údolí nabývá úplnosti, avšak jeho tvar se neprojevuje. Je to nejzazší entita. Spočívá v nejnižším místě, ale nelze je pojmenovat. Proto je [Laozi pouze] označuje jako „temnou samici“.

Heshang gongův komentář:

„Gu“ znamená „živit“. Pokud je člověk schopen živit duchy [obývající jeho tělo], neumírá. „Shen“ odkazuje k „duchům pěti vnitřností“. [...] [Výrazem „xuan pin“] se míní, že umění nesmrtelnosti spočívá v „temném“ (xuan) a „ženském“ (pin). „Temné“ znamená „nebe“. U člověka tomu odpovídá nos. „Ženské“ znamená „země“. U člověka tomu odpovídají ústa. Nebe žíví člověka „paterým vzduchem“. Nosem proniká do vnitřností [...]. Země žíví člověka „paterou chutí“. Ústy vniká do vnitřností [...].

Komentář Xiang'er:

„Gu“ znamená „přát si“. Esence (jing 精) se shromažďuje a formují se z ní duchové [vnitřku těla]. Pokud si člověk přeje, aby tito duchové nezemřeli, musí shromažďovat esenci [tj. sperma] a udržet si ji. „Pin“ znamená „země“. Svou povahou je nepohnutá a ženství je modelováno podle ní. Proto [ženské pohlavní orgány] nemění tvar (dosl. „nestávají se tvrdými“). Pokud si muž přeje shromažďovat esenci, musí se v mysli modelovat podle země a být jako žena. Nesmí se prosazovat do popředí.

- Hlavní termíny

玄 xuan (případně příbuzné výrazy: 幽 you nebo 冥 ming)

Pokud jde o „temné“, je neproniknutelné a tiché a je tím, co nechává vzniknout „počátku“ a „matce“ všech věcí. Je nemožné je definovat (名 ming), a proto Laozi nemůže říci „zdroj všech věcí definuji jako ‘temný‘“, nýbrž pouze říká „označuji (謂 wei) jej jako ‘temný‘“. [Termín] „temný“ se používá k vyjádření toho [aspektu „toho, čím“ vznikají všechny věci], že nemůže být popsán jako takový [a žádný jiný].

To, že je jím deset tisíc věcí započato a završeno, avšak že [tyto věci] nevědí o tom, čím se stávají tím, čím jsou, je „temné a ještě temnější“ (玄之又玄).

Existuje, ale není „zde přítomno“ (有 you), zaniká, ale není „nepřítomné“ (無 wu). Jestli je, nebo není (有無), nikdo nedokáže zjistit.

道 dao

Chtělo by se říci: [Dao] není přítomno (wu). Avšak věci se na jeho základě dovršují. Chtělo by se říci: je přítomno (you). Avšak není vidět jeho tvar.

Veškerá „přítomnost něčeho“ (有 you), má svůj počátek v „absenci“ (無 wu). Proto platí, že ve chvíli, kdy ještě není přítomen tvar a jméno, je [Dao] počátkem všech věcí. Pokud jde o dobu, kdy je přítomen tvar a jméno, prospívá [věcem], živí je, vymezuje je a dovršuje je, je jejich matkou. Znamená to, že Dao svou beztvarostí a bezejmenností počíná a dovršuje všechny věci.

Laozi: [Dao] je rodí [tj. věci],

Kom.: To znamená, že neblokuje jejich zdroj.

Laozi: [Dao] je živí.

Kom.: To znamená, že neomezuje jejich přirozenost. [...] Tím, že neblokuje jejich zdroj, věci se rodí samy od sebe [...]. Tím, že neomezuje jejich přirozenost, věci samy sebe regulují.

無 wu a 有 you

- lidské jednání / správná vláda

Laozi: *Při správě lidí a službě Nebesům se nic nevyrovná [příkladu] rolníka.*

Kom.: *[...] Když rolník pečuje o své pole, musí odstraňovat nejrůznější druhy [rostlin] a redukovat je na jediný [druh]. Uskutečňuje tak to, čím [pole] samo sebou (自然 ziran) je. Nehrozí se toho, že se [pole] zapleveluje, nýbrž zbavuje ho toho, co je příčinou zaplevelování. [Pro toho], kdo shora obdržel Mandát Nebes a dole spravuje všechen lid, se tomuto [příkladu] nic nevyrovná.*

Laozi: *Dokud je [nebezpečí ještě] slabé, je snadné ho zlomit. Dokud je nepatrné, je snadné ho rozptýlit.*

Kom.: *Ačkoliv již není nepřítomné [„absentní“, wu] a stalo se přítomným (you), jelikož je slabé a nepatrné, nevyžaduje ještě velké úsilí. [...] Není možné nestarat se [o své postavení] kvůli tomu, že [nebezpečí] je ještě nepřítomné (wu). Není možné nerozptýlit [hrozbu] kvůli tomu, že je ještě nepatrná. Pokud je [nebezpečí ještě] nepřítomné (wu), ale [vládce] se nestará [o své postavení], stane se přítomným (you). Pokud je nepatrné, ale [vládce] ho nerozptýlí, stane se velkým. [...]*

Odstranit dohled, potlačit inteligenci a důvtip, odvrhnout povzbuzování a povyšování, zbavit se ozdob a chvály, zavrhnout dovednost a užitečnost, necenit si vzácných statků, účelem toho všeho je způsobit, aby se v lidech nerodily touhy a náklonnosti, a nikoliv napadat tyto [věci] jako zlo. Proto [vládce] projevuje prostotu a jednoduchost, aby odstranil moudrost a vědomosti, omezuje osobní zájmy, aby odvrhl důvtip a prospěch – to vše je vyjádřením [principu] ‘vzdvihovat kořen a zastavit růst větví’.

- Vztah ke konfucianismu

Kap. 38 z díla Laozi:

Text: [...] Nejvyšší de nepůsobí [na věci], a přesto není nic, na co by nepůsobila (wuwei er wu buwei). Nižší de působí na věci, ale nemá [konkrétní nebo postranní důvody], proč na ně působí (wei zhi er wu yi wei). Nejvyšší lidskost (ren) působí na věci, ale nemá [konkrétní nebo postranní důvody], proč na ně působí. Nejvyšší smysl pro náležitost (yi) působí na věci a má [konkrétní nebo postranní důvody], proč na ně působí. Nejvyšší obřadnost (li) působí na věci, avšak pokud žádná z věcí [na její působení] nereaguje, vyhrne si rukávy a pustí se do nich násilím. Proto platí, že jakmile je ztraceno dao, nastupuje de, jakmile je ztracena de, nastupuje lidskost, jakmile je ztracena lidskost, nastupuje smysl pro náležitost, jakmile je ztracen smysl pro náležitost, nastupuje obřadnost. [...]

Wang Biho komentář: Pokud [vládce] využívá absence [záměrného působení na věci], dosahuje [postavení] matky [všech věcí], a následkem toho jsou všechny věci uspořádány, aniž by sám vyvíjel záměrné úsilí. [...] Při užívání [věcí] se neřídí jejich tvarem, při uspořádávání [věcí] se neřídí jejich jménem. Proto se [jeho] lidskost (ren) a smysl pro náležitost (yi) může projevit, [jeho] obřadnost a důstojnost se může ukázat. Pokud dokáže podírat [věci] pomocí velikého daa, utišit je pomocí bezejmenného, věci nebudou mít čeho si cenit, záměry nebudou mít k čemu se upřít, každá [z věcí] se bude držet toho, čím sama o sobě je, a záležitosti budou vykonávány podle toho, co jim náleží. Schopnost jednat lidsky (ren) bude vydatná, projevy smyslu pro náležitost (yi) správné, obřadnost (li) a důstojnost čisté. Pokud však [vládce] odvrhne to, co [věci] podpírá, zbaví se toho, co je tvoří, užívá jejich dovršeného tvaru a namáhá svůj zrak a sluch, lidskost (ren) se stane falešnou, smysl pro náležitost (yi) se stane soutěživostí a obřadnost se stane bojem. Proto platí, že vydatné schopnosti jednat lidsky nelze dosáhnout prostřednictvím lidskosti, správných projevů smyslu pro náležitost nelze dosáhnout prostřednictvím smyslu pro náležitost a čisté obřadnosti a důstojnosti nelze dosáhnout prostřednictvím obřadnosti. Pokud však jsou [věci] podpírány pomocí daa a ovládány pomocí matky, [lidskost a smysl pro náležitost] se projeví, aniž by si [věci] něčeho cenily, a [obřadnost a důstojnost] se ukáže, aniž by se [záměry] k něčemu upíraly. Vskutku – užitím bezejmenného se jména stávají ryzími a pouze užitím beztvarého se tvary dovršují. Pokud se [vládce] drží matky, aby uchoval potomstvo (shou mu yi cun zi), dbá kořene, aby pozvedl větve (chong ben yi ju mo), tvary a jména si udrží neporušenost a neobjevuje se zlo.

Xi Kang (223–262 n. l.):

*Mysl toho, kdo se nazývá ušlechtilým mužem (junzi), se nezabývá „správným a nesprávným“ a jeho jednání nejde proti pravé cestě (dao). Čím to lze vysvětlit? V mysli toho, jehož životní energie (qi) je tichá a duch (shen) prázdný, nepřebývá pýcha ani povýšenost. Pocity toho, jehož tělo je čisté a mysl neomezená, nejsou spoutané tím, po čem touží. Pokud v [jeho] mysli nepřebývá pýcha a povýšenost, je schopen **překročit učení o jménech (mingjiao) a pověřit [stejným úkolem] přirozenost (ziran)**. Pokud [jeho] pocity nejsou spoutané tím, po čem touží, je schopen posoudit, co je vznešené a co nízké a proniknout k pocitům druhých. Kdo hladce proniká do pocitů bytostí, nikdy nejde proti veliké cestě (dadao). **Kdo překračuje jména a [úkolem] pověřuje mysl** (yue ming ren xin 越名任心), nikdy se nezabývá „správným a nesprávným“. [...]*

*Když ušlechtilý muž moudře jedná, **nezkoumá nejprve, zda [pro takové jednání] existuje model**, a pak teprve začne jednat. Pověření mysli jsou bez omezení; nepřemýšlí nejprve o tom, co je dobré, a pak teprve je začne považovat za řádná. Projevuje své pocity a ničím se nezabývá; nediskutuje nejprve o tom, co je správné, a pak teprve je začne projevovat. Vznešeně zapomíná na moudrost a moudrost se [sama od sebe] spojuje s modelem. Bezstarostně pověřuje mysl a mysl se [sama od sebe] setkává s dobrem. Bezmyšlenkovitě se ničím nezabývá a záležitosti se [sama od sebe] sjednocují se správností.*

- mluví se o „syntéze konfucianismu a taoismu“; přesněji jde o to, že v rámci pevně zakořeněného konfuciánského projektu byl vytvořen prostor pro reflexi taoistických spisů, ovšem převážně v rámci myšlenky, že „všechny cesty vedou k jednomu cíli“

- *Yue mingjiao, ren ziran* 越名教任自然 (= „překročit učení o jménech a pověřit tím přirozenost“)

Guo Xiang